

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09

Басілія Х.Д.

ДО ІСТОРІЇ МИСТЕЦЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО РУХУ

У статті висвітлюється історія та творчий доробок Мистецького Українського Руху. Висвітлюються основні мурівські дискусії, літературно-критичні концепції та спроби переосмислення й витворення нового канону української літератури.

Сорокові-п'ятдесяті роки ХХ ст. були складним періодом не лише в історії української держави, а й в історії української літератури. Донцовська теза про "дві літератури нашої доби" чи не найбільше відповідає саме цьому періодові. У радянській Україні від справжнього мистецтва лишилася сама назва. Роль літератури звелася до засобу ідеологічного впливу, а роль митців, що залишилися на батьківщині, - до утвердження фетишів і догматів більшовизму. Тож тим важливішим було значення еміграційної літератури.

Наприкінці вересня 1945 р. у м. Фюрті (Німеччина) кілька українських письменників і критиків, що перебували в таборах для переміщених осіб (DP) - Іван Багряний, Юрій Косач, Ігор Костецький, Віктор Домонтович, Леонід Полтава, Іван Майстренко, Улас Самчук, Юрій Шерех - вирішили заснувати об'єднання українських письменників-емігрантів під назвою МУР (Мистецький Український Рух). Про виникнення МУРу Ю.Шерех розповідає майже детективну історію. Для того щоб мати змогу вільно користуватися українськими друкарськими шрифтами, здобутими Л.Лиманом і Л.Полтавою, потрібна була письменницька організація або принаймні формальні докази її існування. Так з'явилася організація, яка попри настанову на елітарність прагнула репрезентувати всю українську літературу в еміграції, бути "об'єднанням творців, а не літературних поденників і кололітератур-

них нездар" [1, 304]. 25 вересня 1945 р. було підписано декларацію, в якій обстоювалася вимога високомистецької творчості, що принесла б українській літературі міжнародне визнання. Новизну їхньої програми Ю.Шерех визначив як "проголошення єдиного фронту різних розгалужень літератури на еміграції". "Перед війною, - писав він далі, - письменники на еміграції і в Галичині були поділені на неспівмірно велике число різних дрібних угруповань, що кожне з них прагнуло монополії й проводу. При такому стані речей непотрібно багато зусиль витрачалося на взаємопоборювання і на організаційні справи... У протилежність цьому станові МУР уважав, що вся українська література на еміграції має спільне ідеологічне підґрунтя, а розвиток індивідуальних і групових особливостей цілком можливий у межах загальної творчої співпраці та перманентної дискусії" [2, 200].

У період від 1945 по 1949 рр. МУР розгорнув активну видавничу, журналістську, наукову діяльність. Відбулося три конференції (28-29 січня 1946 р. в Авгсбурзі, 4-5 жовтня 1946 р. у Байройті - присвячена літературній критиці та 4-5 листопада 1947 р. у Майнці - до обговорення на якій були представлені драми І.Багряного, Д.Гуменної, Ю.Косача, І.Костецького, Л.Коваленко, І.Майстренка, У.Самчука); три з'їзди (21-22 грудня 1945 р. у Ашаффенбурзі, 15-16 березня 1947 р. - Ульмі, 11-12 квітня 1948 р. - Штутгарті), які хоч і

включали адміністративні питання, здебільшого були присвячені творчим дискусіям, обговоренням доповідей та творів. МУР створював місце зустрічей і трибуну для літераторів-емігрантів з різних українських земель і традицій. Видавалися книжки з різноманітних галузей, публікувалися оригінальні поетичні, прозові та драматичні твори, виходили десятки передруків, перекладів, критичних праць, а також ціла низка журналів, альманахів і газет. Серед творів красного письменства у художньо інтенсивний та поліфонічний період МУРу вийшли "Тигролови" І.Багряного, "Доктор Серафікус", "Без ґрунту" В.Домонтовича, "Діти чумацького шляху" Д.Гуменної, "Спогади про неокласиків" Ю.Клена, збірка новел І.Костецького "Там, де початок чуда", "Дійство про Юрія Переможця", "Еней та життя інших" Ю.Косача, "Старший боярин" Т.Осьмачки, "Ост", "Юність Василя Шеремети" У.Самчука, збірки поезій В.Барки, Б.Кравціва, Я.Славутича та багатьох інших. Щоправда, з чималої кількості розпочатих періодичних видань мало "протрималося" довше за 2-3 номери. Отож згадаймо тут основні: "Заграва", "Вежі", "Українське мистецтво", альманах "МУР", "Хоре", три збірники МУРу, що становили собою добірки художніх текстів, критичних чи літературознавчих розвідок мурівців. Але найцікавішим періодичним виданням організації був, напевне, місячник "Арка" - журнал літератури, мистецтва й критики. Шість номерів 1947 р. за редакцією В.Домонтовича, Ю.Косача, Б.Нижанківського, З.Тарнавського, Ю.Шереха та 5 випусків 1948 р. за редакцією Ю.Шереха з незмінним художнім оформленням Якова Гніздовського стали помітним явищем того часу.

На відміну від інших часописів позитивістського, національно-ізоляціоністського характеру "Арка" мала напрям "модерний, інтелектуальний, естетський і позапартійний" [3, 311]. Це було найпрофесійніше видання свого часу, відкрите до неукраїнського світу, де друкувались твори письменників різних напрямів, наукові статті на різноманітні теми, огляди культурних новин і подій у світі театру, кіно, виставок тощо. "Першість належала літературі й мистецтву української повоєнної еміграції - усім течіям від експериментів Костецького до традиціоналізму Самчука з єдиним критерієм - достатній мистецький рівень. Та ще приналежність до нашого часу - ми не містили передруків давніх писань. Історія нас цікавила, але не в її повтореннях, а в дис-

кусіях навколо неї" [4, 153]. Цікаво, що з 1948 р. виникла ідея кожний другий номер журналу присвячувати певній темі: мистецтву Юрія Нарбута, українській культурі XVII століття, літературі та мистецтву католицьких течій у сучасній Франції тощо. Символічна арка, намальована на обкладинці часопису, була відкрита для руху стилів та ідей на Захід і в історію. На шпальтах видання побачили світ теоретичні статті Ю.Косача "Театр екзистенціалізму", "Нотатка про сюрреалізм", "Золота тростина. Література Католицької основи у Франції", які були серйозним кроком уперед не лише для самого Косача, а й для критичного дискурсу МУРу. Новаторський та інтелектуально виважений погляд Віктора Петрова на "Естетичну доктрину Шевченка", стримано наукова "Історія Едварда Стріхи" Гр.Шевчука (Ю.Шереха), його ж аналіз "Шовкового черевичка Поля Клоделя", рафінована проза та поезія (причому не тільки українська) - все виказувало в "Арці" журнал, що за своїм мистецьким рівнем випереджував свій час.

Тим часом МУР не уникнув одвічного питання для кого, як і про що писати, якою є і якою має бути українська література. Про місце українського національного мистецтва у світовому писалися доповіді та статті, точилися дискусії та суперечки. Діапазон гасел та закликів був надзвичайно широким: від позитивістського "служіння народу й мистецтву" шляхом створення "великого й досконалого" до "неповороту назад" без "жадних рецептів, жадних приписів" мистецтва заради мистецтва.

Гр.Грабович цей таборовий період української еміграційної літератури називає не лише періодом МУРу, а й періодом "великої літератури". І не лише тому, що подібним чином формулювалася загально визнана мета МУРу, а й тому, що "ця ідея, ця вартість, як і сам МУР, були своєрідним продуктом суспільної та культурної тотальності цього періоду" [5, 57].

У вступному редакційному слові до першого збірника МУРу під назвою "Чого ми хочемо" ініціативна група організації висловила свої наміри та завдання. Тут ішлося про прагнення творити літературу, яка зуміла б стати совістю і виразником ідеалів народу, моральний обов'язок українських митців перед українським народом, об'єднання зусиль для національної справи української незалежності, дорога до якої пролягає через найякісніше мистецтво. "Час ставив і ставить перед українським мистецтвом те завдання, до якого воно покликане:

у високомистецькій досконалій формі служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос і авторитет у світовому мистецтві. Від кидаючи все мистецьки недолуге та ідейно вороже українському народові, українські мистці об'єднуються для того, щоб у товариській співпраці змагати до вершин справжнього і поважного мистецтва" [6, 3]. Ця позитивістична національно-патріотична риторика мурівських декларацій та маніфестів, які закликали письменників служити національній ідеї, нагадувала той самий радянський соцреалізм або, за висловом Г.Грабовича, "гуманістично вдосконалений його варіант" [5, 59]. Проте саме ці ідеї на певному етапі МУРу об'єднали майже всіх його членів. Водночас дискурс МУРу, як визначає його С.Павличко, наскрізь амбівалентний. Імперативним формулам та закликам сусідить рішучий осуд декларативності та менторства. Так, попри згадану програму МУРу (згідно з якою завдання українського мистецтва "беззастережно, повно та віддано стояти на сторожі інтересів нації, що боролася, бореться і буде боротися за утвердження себе в правах, які їй без найменшого сумніву належать" [6, 4]), Ю.Шерех визнає утилітарно-політичний підхід до літератури однією з причин її провінційності і висловлює ще один постулат МУРу: "Література має перестати бути служницею політики, не пориваючи з виявленням провідних тенденцій і напрямів усього українського життя" [2, 201].

Однак наріжним каменем, а водночас і каменем спотикання Мистецького Українського Руху була проблема "великої літератури". У 1987 р. Ю.Шерех - ідеолог об'єднання, - переосмислюючи МУР і себе в МУРІ, хиби й омани цього рушення, в тому числі і власні, вказав на "процес творення загальноукраїнської, понадрегіональної літератури" як на об'єктивну потребу часу. Він також зазначив, що МУР "як організація хотів тільки двох речей - щоб була література українською мовою і щоб вона була добра" [1, 321]. Проте єдиної літературної програми фактично не існувало. Кожен із мурівців, дотримуючись дуже загальних орієнтирів, міг висувати свої програми і принципи. Саме з цього і розпочався перший з'їзд МУРу, що відбувся в німецькому місті Ашаффенбурзі 21-22 грудня 1945 р. Питання "великої літератури" одноіменною доповіддю порушив голова правління Мистецького Українського Руху Улас Самчук. "Він висунув концепцію великої літератури універ-

сального значення і змісту, яка була б найвищим виявом душі народу, його мислення, підсумком його історії і виявом цілого людського духу" [3, 309]. Самчукове поняття "великої літератури" передбачало національне та морально-філософське (етичне) покликання художнього слова і водночас його художню (естетичну) досконалість.

Ідею розвитку української літератури як "великої" підхопив і О.Грицай. Свою статтю під назвою "Мала чи велика література" він написав у жанрі повчання, яким визначив шляхи піднесення української літератури, що, на його думку, залежало і від освітнього рівня письменників. При всій повазі до д-ра Грицай важко сьогодні цей відверто наївний рецепт великої літератури розцінити як серйозне наукове твердження. Не був оригінальним і Іван Багряний, котрий у статті "Думки про літературу" радикально і прямолінійно задекларує політичну місію літератури.

Дещо відрізняється від попередніх стаття Ю.Шереха "Стилі сучасної української літератури на еміграції". Предметом цієї аналітичної, а не наставницької студії є стилістичні можливості "великої літератури", автор не має наміру виправдовувати саме рушення. "МУР - це об'єднання тих, хто шукає українського національного мистецтва" [7, 161], - говорить Ю.Шерех, вважаючи єдиним способом розвитку української літератури вироблення національно-органічного стилю.

Програмові заяви МУРу пов'язують розвиток "великої української літератури" з орієнтацією на Європу, на Захід. У формі глибокого зацікавлення сучасними (в тому числі й авангардними) мистецькими явищами цей європеїзм виявляється як у творчості окремих письменників (наприклад, Ю.Косача, І.Костецького), так і різних колективних спробах (журнал "Хор"). Щоправда, у згаданій статті Шерех не знаходить духовних цінностей у реальній Європі "французького імпотента рантє і німецького рознесеного пивом крамаря". Автор орієнтується на "Європу абстрактну, Європу культурних скарбів, здобутих фаустівською людиною" [7, 163], засвоєння яких зумовить їх перевершення. Аби запобігти такій орієнтації суто на Європу та на її класиків, яка привела б лише до звичайного епігонства, Шерех постулює ідею національного, або органічно-національного стилю, який покликаний віддзеркалювати своєрідність українського досвіду й духу. "Намагаймося глибше,

повніше, вичерпніше висловити себе, свою правду. І коли ми цього досягнемо, коли ми створимо велику українську літературу, тоді тим самим ми завоюємо собі голос і авторитет у світовому мистецтві. Наша література, що хоче бути великою, може бути тільки українською великою літературою..." [5, 70]. "Від загальнолюдського до національного" - декларує Ю.Шерех, маючи на увазі, що література тільки тоді буде здатна висловити загальнолюдське, коли вона висловить його по-своєму, по-українськи, збагачуючи, а не копіюючи. В цьому письменники мають спиратися на фольклор, Шевченка, Гоголя - основу романтичної, а в певному сенсі й подальшої позитивістської естетичної парадигми. Тих, хто шукав опори в інших традиціях і за межами національного, критик протиставляє органістам і називає їх європейцями (Косач, Костецький, Багрянний, Домонтович). Проте подібна національна органічність не виводила за межі ізолювано-патріархального світу, й хіба що наповнювала його новою енергією. Згодом сам Ю.Шерех визнав наївність і хибність цієї концепції, про що докладно написав у статті "МУР і я в МУРІ". Тут же він віддає належне й очолюваній В.Державиним групі "Світання", яка теорії національно-органічного стилю протиставила європейізм, езотеричність, чисте мистецтво.

Власне намагання узаконити "велику літературу" європейською культурою і виявило кардинальну розбіжність поглядів. На те, що суміщення "великої літератури" з європейізмом є штучним і навіть суперечливим, вже на першому з'їзді МУРУ звернули увагу Ю.Косач та І.Костецький. Ю.Косач у доповіді "Криза сучасної української літератури", згодом опублікованій у другому збірнику МУРУ під назвою "Вільна українська література", зазначив, що українська література не могла стати великою саме з причин її політизації. В цьому відчувалася полеміка Ю.Косача з Д.Донцовим, що викликала великий резонанс на сторінках "Орлика" (стаття О.Ждановича "МУР - в теорії і практиці", "Лист до голови МУРУ п. Уласа Самчука" Д.Донцова та ін).

"Ми є за Haltung в літературі, а не за Unterhaltung, - пише Ю.Косач. - Письменник не може тільки відбивати життя... Письменник мусить реагувати на життя..." [8, 56]. Саме тенденційність, утилітарність, заполітизованість літератури, яка перебрала на себе роль провідника нації, спричинила "не тільки

віддалення нашого письменства від шляхів всесвітньої літератури, але й глибоку внутрішню кризу, яка триває й до сьогодні" [8, 51]. Та мусимо визнати, що здебільшого за риторикою пишномовних зворотів конкретних шляхів виходу з кризи у Косача не знайдемо.

Справді радикальне гасло модерністського розриву з традиціями висунув І.Костецький у доповіді, опублікованій у третьому збірнику МУРУ під назвою "Український реалізм ХХ сторіччя". Це гасло двома словами можна сформулювати як "неповернення назад". І.Костецький зазначив, що український літературний процес не має потреби ані реставрувати здобутки свого позавчора, ані вбиратися в княжі опанчі чи козацькі жупани. У країні - ськість, національність літератури виявляється не через мову, якою вона написана, або тему, якій присвячена, а через індивідуальність письменника. "Треба постійно знаходити свою індивідуальність, і на це - в самому принципі - немає готових формул. І критик, і письменник повинні ставити питання, а не проповідувати відповіді" [9, 34]. Інтелектуально-філософський Домонтович, експериментатор Костецький, екзистенційно-символістський Косач у своїх літературознавчих працях, романах, повістях чи драмах, невтомно дошукувалися "формули успіху" української літератури, надійних шляхів її виведення з позитивістської провінційності у позбавлений надмірного пафосу та заданої ідейності простір справді "великої літератури".

Переосмислюючи доробок МУРУ, Ю.Шерех до причин його невдач відносить передусім настанову на елітарність, а також ізолюваність організації від інтелектуальної Німеччини, від того середовища, в якому творилася ця література, а ширше - від Європи та навіть радянської України. Адже саме це призвело до того, що організація потрапила в полон ідей національної єдності та ілюзій, що ними діячі МУРУ заповнювали порожнечу навколо себе. Саме через те, перебуваючи у певній відірваності від реального світу, ці письменники почувалися піонерами і будівничими нової великої української літератури, яка повинна зайняти почесне місце в сім'ї світових літератур. Звісно, таке прагнення, підживлюване різними самооманами, незрідка призводило не лише до примітивізації найоригінальніших задумів, а й навіть територіальної відірваності. Недарма такої великої популярності зажила тема антеїзму чи то пак "безгрунтянства", що

знайшла вираження й у творчості Ю.Косача (повість "Еней та життя інших"), і в романі В.Домонтовича з промовистою назвою "Без ґрунту". Йшлося про "безґрунтянство" не лише в прямому, емігрантському сенсі, а й про "безґрунтянство" духовне - відірваність не тільки від рідного українського контексту, а й європейського і загалом світового. Тепер, з дистанції п'ятдесяти років, що минули, концепти "великої літератури" та національно-органічного стилю постають в іншому світлі. В них бачаться спроби подолати це антеївське прокляття, знайти свій ґрунт, своє місце у світовому літературному дискурсі.

Формально організація перестала існувати влітку 1948 р. На думку Ю.Шереха, з причин суто позалітературних. Передовсім це - валютна реформа у Німеччині, яка не тільки унеможливила видання книг та журналів, а й зменшила фінансові можливості емігрантів. До того ж переважна більшість "діпістів" вирушає до інших країн, головним чином до Сполучених Штатів. Організація ані була розпущена, ані самоліквідувалася, оскільки навіть у задумі не існувало статутного положення про порядок її розпуску. Натомість С.Павличко вважає, що до занепаду МУРу в 1948 р. призвели внутрішні конфлікти, які підірвали організацію зсередини. "У МУРІ відбувалася поляризація. Ті, що виступали за традицію, за сакральність деяких відомих імен і понять, за "чистоту" рідного, не могли стерпіти зрадливий прозахідний космополітизм іншої групи"

[3, 277]. Справді, через зневагу до "реалізму" й надмірне захоплення експериментаторством, переважання естетства й формалізму над суспільними цілями розгорнулася ціла дискусія між МУРом та колегами по перу з "Орлика", "Рідного слова" й "ЛІНВ", котрі дотримувалися позитивістського курсу. А дехто, гейби на знак протесту, виходив з лав організації (В.Чапленко). Хоча, з другого боку, чи можливе існування будь-якої творчої організації без суперечок та конфліктів? Тим паче, що МУР об'єднав вихідців з різних регіонів України, людей різних поколінь, а отже різних смаків та уподобань, відмінних поглядів та ідеологій. Тому, напевне, справа не в тих або тих причинах занепаду МУРу, або, точніше кажучи, природного "вигасання" цього літературного вогнища. Почутними й вагомими залишаються спроби згуртування еміграційної літератури, причому не в сенсі єдиного стилю чи ідеології, а в сенсі культурно-естетичного самоусвідомлення та визнання художнього плюралізму, в сенсі безумовного життєзначного прагнення вийти за межі локальної замкненості й відкритися до культур інших народів світу.

Попри всі помилки чи хиби, МУР як явище національної культури піднісся над чотирилітньою (1945-1949) історією власного існування. В українській культурі ХХ ст. це не просто ще одне літературне угруповання, організація чи навіть період - це одна з тих "опор" національної літератури, про які говорив Ю.Шерех.

1. Шерех Ю. МУР і я в МУРІ. Сторінки зі спогадів. Матеріали до історії української еміграційної літератури // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. - Харків, 1998. - Т. 2.

2. Шерех Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945-1949 // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. - Харків, 1998. - Т. 1.

3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. - К., 1999.

4. Шерех Ю. Зустрічі з Гніздовським // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. - Харків, 1998. - Т. 3.

5. Грабович Г. Велика література // Сучасність. - 1986. - Ч. 7-8.

6. "Чого ми хочемо" // МУР. - 1946. - 36. 1.

7. Шерех Ю. Стилі сучасної української літератури на еміграції // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. - Х., 1998. - Т. 1.

8. Косач Ю. Вільна українська література // МУР. - 1946. - 36. 2.

9. Костецький І. Український реалізм ХХ сторіччя // МУР. - 1947. - 36. 3?

Christine Basiliya

ON THE HISTORY OF THE UKRAINIAN ART MOVEMENT

The article unfolds the history of the Ukrainian Art Movement (MUR) and analyses works of its members. It considers main discussions, literary and critic conceptions, characterizes attempts of MUR to revise and to create a new canon of the Ukrainian Literature.